

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ФІНАНСОВО-БАНКІВСЬКИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ХАРАКТЕРНА ОЗНАКА ФОРМУВАННЯ СТАЛІНСЬКОЇ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Дослідження присвячене аналізу репресій проти фінансово-банківських працівників УСРР в умовах довоєнних п'ятирічок.

Ключові слова: репресії, фінансово-банківська система, тоталітаризм.

Nikitenko K.

REPRESSIONS AGAINST FINANCE AND BANKING SECTOR EMPLOYEES AS AN ATTRIBUTE OF THE SHAPING OF THE STALIN'S ERA BANKING SYSTEM.

Research is dedicated to the analysis of repressions against Ukrainian SSR finance and banking sector employees under conditions of pre-World War II five-year plan policies.

Keywords: the State Bank, financial banking system, totalitarian regime.

Формування громадянського суспільства в сучасній Україні ставить перед дослідниками цілий ряд актуальних питань, які й через десятиліття викликають гостру полеміку. Серед них ключове місце займає проблематика сталінських репресій. Особливої ваги набувають ці дослідження з урахуванням того, що за роки незалежності ліберальні лозунги й демократичні цінності так і не стали внутрішньою суттю українського суспільства. Перманентна економічна криза, зубожіння населення на тлі безпорадності політичної еліти – все це призводить до того, що у значній частини людей зростає зневіра й розчарування. Відповідно, за таких обставин, все привабливішими здаються жорсткий політичний режим та його носій – лідер авторитарного типу, що “забезпечить порядок”. Отже, певною мірою доба сталінізму психологічно ще не стала давньою історією, а все ще має здатність впливати на суспільну поведінку, думки й пріоритети населення. Враховуючи це, не викликає сумнівів актуальність аналізу наслідків діяльності “жорстких” режимів, вивчення тематики становлення тоталітарного суспільства.

Сталінська тоталітарна, командно-адміністративна модель управління державою призвела до максимального підпорядкування керівним партійним вказівкам усіх сфер діяльності. Проголошена політика індустріалізації в умовах відсутності зовнішнього фінансування вимагала встановлення абсолютного контролю за фінансово-банківською сферою країни. Перетворення її на слухняний інструмент у руках правлячої верхівки цілком залежний від суто політичних вказівок і рішень. Процес адаптації до нових методів роботи “по-сталінськи”, беззаперечної відмови від ринкових

методів роботи, фактично спотворення самої суті й основоположних принципів роботи фінансово-банківської системи, зрозуміло, викликав якщо не відкритий опір, то принаймні незадоволення і здивування працівників фінансово-кредитних інституцій. Реакцією на що стало масштабне і безжальне розкручування маховика репресій.

Дослідженню соціально-політичної ситуації в Україні в умовах перших п'ятирічок присвятили свої роботи С. Кульчицький, В. Литвин, О. Реєнт, І. Коляда та ін.

¹. Безумовно, аналізуючи вказаний період, неможливо було обійти проблематику репресій. Втім, аналіз особливостей функціонування сталінської фінансово-банківської системи, переродження кредитних інституцій і напряду пов'язані з цим процеси переслідувань, знищення тисяч працівників фінансової сфери не розглядалися з достатньою повнотою, що й обумовило необхідність більш детального та всебічного вивчення.

Монографії І. Біласа, В. Нікольського, Ю. Шаповала, В. Пристайка, В. Золотарьова, В. Ченцова та ін.² присвячені конкретно аналізу діяльності репресивної машини в підрадянській Україні. Окремо слід виділити дослідження О. Бута і П. Доброва „Економічна контрреволюція” в Україні в 20-30 рр. ХХ ст.: від нових джерел до нового осмислення”³. Працям притаманна широка джерельна база, використання раніше „закритих” матеріалів – практично всі документи введені в науковий обіг вперше. Питання ж формування фінансово-банківської системи “по-сталінськи”, безжальної боротьби з вільнодумством фінансових працівників, з урахуванням як політичних, так і економічних аспектів такого протистояння, висвітлювалося фрагментарно і безсистемно.

Метою статті є дослідження репресивної діяльності радянської влади щодо фінансово-банківських працівників в умовах довоєнних п'ятирічок.

Завданням є аналіз характерних особливостей та політико-економічних причин вказаних процесів.

Друга половина 1920-х рр. стала періодом докорінних змін у радянському суспільстві. Разом із проголошеною політикою індустріалізації відбулася відмова від політики НЕПу, який нібито “вичерпав” себе. Незважаючи на те, що НЕП певною мірою був швидше імітацією ринкової моделі, разом із тим, він допускав певний плюралізм як у думках, так і в економічній сфері. В нових умовах відбулося тоталітарне переродження фінансово-банківських інституцій. Діяльність будь-яких ринкових принципів і регуляторів проголошувалася непотрібною, навіть шкідливою, натомість на перший план вийшло безумовне і віддане підпорядкування діяльності фінансової сфери країни загальному плануванню. Разом із тим відбулася і ліквідація багатокладності. Адже від економічної незалежності – один крок до незалежності політичної. В новій парадигмі радянського тоталітарного суспільства будь-яка можливість для приватного життя, самостійного, індивідуального існування і мислення виключалася. Селян примусово загнали у колгоспи, міські мешканці повинні були забути про роботу на приватних підприємствах і працевлаштовуватися виключно у державному секторі. Відповідно, спостерігалася ліквідація приватних банків – товариств взаємного кредиту (ТВК).

Так, на нараді, присвяченій питанням розвитку банківської системи (червень 1927 р.), наркомторг України М. Чернов наголосив: “У світлі перспектив звуження приватно-капіталістичного обігу за рахунок розширення усупільненого, політика стимулювання розвитку ТВК з державних ресурсів є недоцільною й не відповідає як соціальній політиці держави, так і об’єктивним економічним тенденціям”⁴. Проведені наради на місцях підтримали вказану керівну лінію. На 1 жовтня 1927 р. дер-

жавне кредитування ТВК скоротилося майже на 20% (порівняно з попереднім роком), а в наступному році – взагалі майже на $\frac{3}{4}$. Фінансовий голод мав наслідком різке скорочення обсягів їх діяльності, докорінно змінив пріоритети в роботі приватних фінансистів: замість питання покращення прибутковості й рентабельності вивів на перший план проблему виживання і взагалі продовження хоч якоїсь діяльності в нових умовах.

Проте під удар по приватниках потрапило й багато представників радянської банківської системи. Наступ на приватника відбувався з жорстким і безпринципним порушенням роботи ринкових законів і регуляторів. Відповідно, відтепер у своїй роботі банки повинні були користуватися виключно критеріями політичної, а не економічної доцільності. Незважаючи на те, що приватні підприємці сплачували найбільшу ціну за користування кредитними коштами, і, відповідно, з точки зору прибутковості виступали для банків найбільш цінними клієнтами, в нових умовах все кредитування і фінансування повинно було спрямовуватися виключно у державний сектор. Надання ж кредитів приватникам дорівнювалося до серйозного злочину. Одними з перших на собі це відчули працівники адміністрації кременчуцької філії Промбанку: Мельниченко та Прилуцький. Банкірів звинуватили у прямому порушенні державних вказівок, щодо ліквідації приватника і наданні кредитів “непманам” – Купіну та Ейгелсону. Суд став показовим, висвітлення у центральній пресі повинно було стати “уроком” для всіх працівників кредитної сфери країни, відповідно покарання стало жорстким: “винних” банківських працівників на декілька років позбавили волі⁵.

З кожним роком класова боротьба в радянському суспільстві тільки загострювалася і поглиблювалася, як наголосив у своїй промові у липні 1928 р. Й. Сталін⁶. Відповідно, можна сказати, що “першим ластівкам” репресій – кременчуцьким фінансистам Мельниченку та Прилуцькому, які отримали “всього” декілька років покарання, “легко минулося” – їх звинуватили лише у “злочинній безгосподарності”. У 1929 р. аналогічні “злочини” інкримінувалися адміністрації Запорізького Держбанку, втім в умовах загострення класової боротьби класифікувалися вже не як випадкове або й навіть свідоме порушення, а як принципове “шкідництво” та ворожа діяльність. Так, керуючий банком Подольський, головний бухгалтер Золотаревський, завідуючий активними операціями Лейбов, старший контролер Файнштейн і старший касир Жуква впродовж тривалого періоду (ідея слідства цілком зрозуміла – адже звинувачення у шкідництві та ще й цілої групи керівних осіб вимагало систематичних “злочинних дій”, разове порушення б всю цю хитку справу розвалило), з самого відкриття банку і до моменту арешту систематично відкривали кредити великим приватникам міста, сприяли просуванню товарів із державного сектора до приватного, одержували хабарі тощо⁷. Відповідно, в нових умовах покарання ставало значно жорстокішим, з “ворогами народу” в радянської влади розмова була короткою: за сукупністю “злочинів” можна було отримати й вищу міру.

XVI з'їзд партії дав директиву “провести рішучу ліквідацію установ і форм управління як некритично запозичених у капіталізмі, які, хоч і мали значення в перші роки радянської влади, але втратили значення в умовах переважання соціалістичних елементів в економіці країни”⁸.

Арешти керівників, показові судові процеси, і, як наслідок, ліквідація приватних кредитних установ стали буденним явищем. Так, восени 1929 р. було заарештоване все правління Кам'янець-Подільського ТВК, у грудні того ж року на лаві підсудних опинилася вся адміністрація Харківського ТВК “Жилбудкредит” тощо⁹.

Такі тенденції і досить характерні процеси не могли не викликати занепокоєння у фахівців-фінансистів. Першочергово це стосувалося представників старої, дореволюційної школи. Адже з самого початку фінансово-банківська система, яка відбудовувалася в умовах НЕПу, характеризувалася цілою низкою принципових відмінностей від ринкової моделі: загальний колоніальний стан фінансово-банківської системи України, її повне підпорядкування рішенням Москви; тотальне одержавлення; домінування Держбанку; знищення конкуренції і комерційної таємниці (зокрема, таємниці банківських вкладів); окрім того, активне використання примусу, адміністративного тиску тощо. У середині 1920-х рр. подібні деформації викликали гостру критику фахівців. Так, керівник Валютного управління Наркомфіну Л. Юровський вже наприкінці 1924 р. наголошував на, у принципі, очевидних речах, що банки за своєю природою є комерційними установами і заганяти їх у вузькі рамки державного регулювання означало б “абсолютно спотворити їх роботу”. Інший знаний фахівець Л. Яснопольський змушено визнав, що радянські банки перетворилися на “установи особливої природи, не схожі на звичайний тип комерційного банку”¹⁰. Проте радянська влада на подібні зауваження відреагувала швидко й однозначно.

Вже на початку 1926 р. за свою цілком справедливу та аргументовану критику керівної сталінської лінії зняли з посади наркома фінансів Г. Сокольникова. Разом із ним були репресовані ряд провідних співробітників Наркомфіну, в тому числі: заступник начальника Валютного управління Л. Шанін, керівник особливої частини Валютного управління Л. Волін (останній був розстріляний вже у травні 1926 р.) та інші. Як наслідок, спостерігався ряд принципових трансформацій у валютній сфері – повністю припинені валютні інтервенції на внутрішньому ринку, заарештовано багато маклерів, та і сам валютний ринок фактично загнали у підпілля.

Із кожним днем маховик репресій розкручувався все сильніше. Заарештовувалися вже не окремі люди, а великі, але, як правило, цілком вигадані “підпільні організації” та “центри”. Так, у Харкові наприкінці 1920-х рр. було заарештовано декілька десятків членів так званої “Української мужицької партії”. Причому майже всі затримані належали до інтелігенції, серед них переважали фахівці-економісти: член секції Держплану професор Ф. Матвієнко-Гарний, референт Наркомфіну Ю. Ясницький, бухгалтер Українбанку І. Манченко, інспектор того ж банку Ф. Друзь та інші. Така невідповідність вигаданої назви і складу організації за матеріалами справи пояснювалася тим, що змовники свою боротьбу з радянською владою за відновлення суверенної Української держави вбачали у вирішенні низки економічних завдань¹¹.

Було “розкрито” і ліквідовано цілу низку “контрреволюційних”, “шпигунських” організацій. Із кожною новою справою коло підозрюваних все збільшувалося, а вигадані “злочини” ставали все жахливішими. Страшного, фактично непоправного удару завдали інтелігенції, економічній науці. Репресували вчених світового рівня, ліквідували цілі наукові школи. Виступати з критикою офіційної економічної політики і процесів у радянському суспільстві відтепер стало нікому. Так, наприкінці 1928 р. професор Л. Юровський був знятий із посади начальника Валютного управління, а вже у липні 1930 р. заарештований за вигаданою справою “Трудової селянської партії”.

В умовах проголошеної індустріалізації, коли будівництво крупної промисловості вимагало постійного і чималого фінансування, від роботи фінансово-банківської системи залежало надзвичайно багато. Робота ринкових механізмів у фінансово-банківській сфері партійну верхівку вже абсолютно не цікавила. Банківське реформування, проведене на початку 1930-х рр., мало на меті максимальне посилення ролі

Державного банку. Відповідно, беззастережного і бездумного виконання виключно партійних директив вимагали і від працівників фінансово-банківської сфери. Зрозуміло, що ініціатива на місцях не заохочувалася. Регулярні “чистки” складу радянських фінансистів у роки перших п'ятирічок стали звичайним явищем.

Так, Постанова ЦК ВКП(б) “Щодо укріплення кадрів в системі наркомату фінансів” (травень 1931 року) прямо наголошувала: “має місце засміченість центральних та місцевих апаратів стороннім елементом”¹² (окремо слід підкреслити той факт, що на найвищому державному рівні фіксується ставлення до людей, до громадян власної країни як до сміття, непотребу – “засміченість”). Для допомоги і здійснення безпосереднього контролю й керівництва у вирішенні питання із “сторонніми” кадрами в УСРР на декілька місяців скеровувався член колегії Наркомфіну СРСР Левін. Безумовно, що ця перевірка вже передбачала заздалегідь визначений результат і сформульований однозначно висновок: “засмічені”.

Проведена перевірка керівного складу фінансово-банківської системи в УСРР влітку 1931 р. виявила, що не відповідали своїй посаді і підлягали негайному звільненню 89 працівників райфінвідділів, 104 керівника ощадних кас та 36 керівників відділень Державного банку. Мотиви зняття і звинувачення не мали нічого спільного з поганим виконанням своїх службових обов'язків вказаних працівників: “опортунізм в роботі, незабезпечення переведення лінії партії в роботу”¹³.

Першочерговим завданням проголошувалася саме політична відповідність посаді радянського фінансиста. Приміром, результат перевірки засвідчив, що всього 6 людей (а це лише 1,5% від загальної кількості) – завідуючих відділеннями Держбанку в УСРР – мали спеціальну банківську освіту. Вищу освіту мали всього 13 керівників (3,3%), в той час як загальна маса – 328 людей (83,2%) – обмежилися лише початковою. Втім, цей факт партійне керівництво не дуже хвилював. Всі, кого не звинуватили в “опортунізмі” і викривленні партійної лінії, залишилися при своїх посадах. Беззаперечним позитивом була визнана наявність у складі 392 керівників банківських відділень 391 члена Комуністичної партії та одного кандидата¹⁴. Відповідно, у підборі новопризначених банківських кадрів домінувала політична складова: походження, політичні погляди і партійність – три “кити” на яких будувалися кар'єри. Всі ж “неблагонадійні” репресовувалися нещадно.

Фактично ж свої завдання банківські керівники (без освіти, але з настільки потрібними партквитками у кишнях) вбачали передусім у систематичній дезорганізації роботи банків шляхом проведення нескінченних перевірок-чисток. У банківських інституціях панувала атмосфера взаємної недовіри, підозри, у каральні органи регулярно надсилалися таємні звіти-звинувачення. Характерним прикладом є події на Одещині у Ново-Бугському відділенні Держбанку. З самого початку своєї “роботи” керівник відділення зосередився на “впровадженні партійної лінії”, що перетворилося на маніакальний пошук “ворогів”. У таємних дописах він підкреслював: “політичні настрої апарату, особливо бухгалтерії, в своїй абсолютній більшості зовсім антирадянські”, “немала кількість осіб, з протилежною пролетаріату ідеологією, вихідців з куркульського середовища. Даценко – син розкуркуленого куркуля, Дмитрієнко – походить із заможного середовища... Дружина Столяра виключена з членів профспілки, звільнена з посади педагога, як донька крупного купця. Литун – старший інспектор, колишній офіцер старої армії” тощо.

Професіоналізм у роботі, особливо наявність дореволюційного стажу роботи у “царських” банках сприймалися такими керівниками нової формації однозначно негативно. Так, багато знущань довелося пережити головному бухгалтеру Ново-

Бугського відділення Креймеру. Новий керівник повідомляв у головне відділення щодо страшних “злочинів” бухгалтера у минулому: працював у Варшаві, у приватному банку, звик гарно харчуватися й одягатися, і навіть “власники його дуже любили” (що, на наш погляд, характеризує службовця найкращим чином: отже, він був гарним фахівцем і сумлінно виконував свої обов'язки. – К.Н.). Керівник відділення не міг стримати свого мстивого задоволення, підкреслюючи “зараз час не його: сім'я в Одесі отримує по 1,5 фунта хліба на двох утриманців на два дні”, як наслідок, щоб прогледувати родину, Креймер був змушений здати у ломбард свій годинник. Водночас визнавалося, що вказаний службовець таки гарно виконує свої службові обов'язки, втім весь позитив у нових радянських умовах легко переважавав категоричний висновок “не наша людина”.

Слід відзначити, що бажання широко жити (у чому керівник відділення звинувачував свого головного бухгалтера) мали, як виявлялося, не тільки представники “царської” формації фінансистів. Приміром, машиністку відділення Турчанінову новий керівник вирішив напівофіційно зробити своєю прислугою. Постійно вимагав, щоб вона виконувала різноманітні його завдання і примхи. Зокрема, щоб саме після роботи вона прибиралася в його кабінеті. Не витримавши систематичних знущань, дівчина звільнилася. І навіть намагалася скаржитися в головну контору, втім, керівник не посоромився звести з нею особисті рахунки і звинуватив її у дрібній крадіжці¹⁵.

Як наслідок, у зазначеному банківському відділенні було репресовано практично весь наявний склад працівників. Тільки комуніст-директор, який не мав жодної банківської або економічної освіти, озброєний виключно класовою пильністю, був визнаний людиною на своєму місці й отримав всебічну підтримку всіх керівних інстанцій. Всі ж “класових ворогів” або звільнили з роботи, або звинуватили у судовому порядку за відверто сфабрикованими “злочинами”. Суд у таких справах перетворювався лише на імітацію розслідування і законності. Так, “класові вороги” Лигун, Коробченко, Столяр і Бабич засуджувалися за створення злочинної групи, яка мала на меті систематичне шкідництво, а свою боротьбу з радянською владою розпочала зі “штучного створення фінансових ускладнень на елеваторі”. Зауважимо, що навіть начебто не дуже жорстке покарання, яке зачепило головного бухгалтера Креймера – лише звільнення, у 1933 р., в умовах, коли в Україні лютував штучний голодомор і родина вже голодувала, а він уже був змушений продавати свої речі, звучало фактично як смертний вирок одразу декільком людям. Адже людина залишилася без жодних засобів існування. Відповідно, було втрачено навіть той мізер продуктів, що отримували як члени родини радянського службовця.

Втім, незважаючи на всі проведені чистки, сотні виявлених підпільних “організацій” та тисячі безневинно репресованих, у наступні роки пошук “ворожих елементів” став регулярним, перетворившись на характерну ознаку роботи фінансової системи країни. Жорна сталінських репресій перемелювали все нових приречених. Рівень політичної відповідності працівників радянських фінансових установ постійно контролювало вище партійне керівництво республіки. Так, голова комісії з держкредитів наприкінці 1935 р. із великим занепокоєнням повідомляв у ЦК КП(б)У: “Апарат керівництва ощадних кас засмічений неперевереними людьми. Заступником управління є Гребінь, син колишнього київського купця першої гільдії, який не може користуватися довірою”. Найбільшою ж проблемою визнавався той факт, що “в управлінні всього два члена партії”¹⁶. Таким чином, люди відповідали вже не тільки за свої, навіть і вигадані злочини. “Тріхи” батьків і дідів (у даному випадку належність до родини “купця першої гільдії”) були змушені спокутувати діти.

29 вересня 1936 р. постанова політбюро ЦК ВКП(б) “Про ставлення до контрреволюційних троцькістсько-зинов’євських елементів” вимагала ще більшого посилення репресій: “Необхідна розправа з троцькістсько-зинов’євськими мерзотниками, що охоплювала б не тільки заарештованих, слідство у справі яких вже закінчено, і не тільки підслідчих на зразок Муралова, Пятакова, Білобородова та ін., справи котрих ще не закінчені, але й тих, котрі були раніше заслані”. На виконання отриманих вказівок судова система виносила найжорстокіші покарання за вигадані злочини. Вже наприкінці жовтня затверджувався вирок військової колегії Верховного суду СРСР черговим “злочинцем”. До смертної кари за участь у вигаданій “троцькістсько-терористичній організації” засуджувалися 37 осіб. Знову під ударом опинилася першочергово українська інтелігенція: професори, викладачі, наукові співробітники. Серед них виявилось багато економістів: керівник кафедри економіки Вищої сільськогосподарської школи П. Кауфман, професори Київського університету Л. Штрум, Г. Лозовик, Л. Чернін, Є. Перлін, а також банківські працівники, зокрема начальник адміністративно-господарського відділу Держбанку у Дніпропетровську І. Жуков¹⁷.

1937 рік почався з гучного процесу над “зрадниками Батьківщини”, серед яких був і Г. Сокольников – колишній нарком фінансів СРСР. Газети друкували протоколи допитів радянського фінансиста, де той зізнався, що не лише знав про існування, а й навіть координував дії міфічного “терористичного центру”, який здійснив вбивство Кірова, а потім планував і замах на Й. Сталіна.

Звісно, на “злочини” економіста повинні були показово відгукнутися працівники фінансового сектора. Так, 26 січня “Экономическая жизнь” на першій сторінці надрукувала резолюцію зборів співробітників Промбанку, де ті прохали карні органи бути максимально жорсткими щодо “клятої троцькістської зграї”, “гади” та “зрадники”, на думку працівників банку, повинні були “стертими з лица землі” і нести відповідальність за свої “жахливі злочини”¹⁸. Слід наголосити, що такі листи були прямим порушенням презумпції невинуватості, адже суд ще тривав, злочини ще зовсім не доводилися і взагалі виносити вирoki – це прерогатива все ж таки судової системи, а не фінансово-банківської. Втім, офіційна влада пішла назустріч проханням громадян і 30 січня 1937 р. Г. Сокольников отримав вирок – 10 років таборів. Проте таке відносно легке покарання виглядало лишень фікцією, демонстрацією “гуманності” радянської влади. Вже у травні 1939 р. сталося відрежисоване вбивство: колишнього наркома було вбито у камері сусідами – кримінальними злочинцями.

Й. Сталін у своїй промові на пленумі ЦК ВКП(б) (лютий-березень 1937 р.) присвятив увагу гучній справі ліквідованих “терористів”, наголосивши, що підризна діяльність прихованих саботажників, шпигунів і диверсантів довела країну до надзвичайно небезпечного стану. Пошук і ліквідація таких прихованих “ворогів народу” проголошувалися пріоритетним завданням.

Весь 1937 рік минув у пошуку “ворогів”, у тому числі й у фінансовій сфері. Вже наприкінці січня 1937 р. було репресовано керівників Харківською конторою Державного банку – Певзнера, Гріньова, Бегішева. Характерною ознакою періоду стало те, що до початкового звинувачення у розтраті державних грошей на власні “надмірності, бенкети та вечірки” додалися масові політичні звинувачення. Так, серед “злочинів” у справі фігурував, приміром, такий: “Харківська контора банку виконувала перекази контрреволюціонера-троцькіста Янковського”. “Контрреволюціонери-троцькіста” було звинувачено у допомозі своєму батькові – переказі йому грошей з Хабаровська у Харків через відділення Держбанку¹⁹. Таких “злочинів” радянська влада пробачити не могла.

Кожен день приносив усе нові жертви. Фактично радянські фінансисти жили в умовах постійної нескінченної перевірки-чистки. Спеціальна постанова Комісії Радконтролю при Раднаркомі СРСР від 13 березня 1937 р. вимагала не лише швидко розібратися з керівництвом харківського банку, а й організувати ревізію всіх обласних контор Держбанку в УРСР²⁰. ЦК КП(б)У зі свого боку активно підтримав вказану ініціативу пошуку “ворогів”, а також розіслав у редакції провідних газет “Комуніст” і “Пролетарська правда” листи з претензіями про те, що процеси викриття злочинців у фінансовій сфері висвітлюються недостатньо активно: Лист містив прямі звинувачення редакторів у змові з викритим А. Певзнером: “якась рука тут добре приховує злочинців” – та наголошував: “ще багато шахраїв залишилося у банку”²¹.

Проведені на місцях наради партійного активу теж цілком і повністю підтримали головну лінію пошуку “ворогів” і “шахраїв”. Втім, у справах, порушених проти радянських фінансово-банківських працівників, домінувала зовсім не фінансова, а політична складова. Масштабні перевірки не обмежувалися тільки Державним банком, а охопили весь радянський фінансовий апарат у республіці.

На початку квітня відбулося зібрання активу Наркомфінансу з активом банків відносно фінансування капітального будівництва, управління ощадних кас, Держстраху, а також представників фінансових органів областей та крупних районів. На цій нараді нарком фінансів УРСР О. Рекіс відзвітував щодо вдало проведеної репресивної роботи. Так, серед керівних працівників Наркомфінансу республіки викривалися й надзвичайно швидко каралися “вороги”: Блейхман, Володимиров, Курфірст, у складі керівництва Державного банку виявили “ворога народу” Азоліна. В Українському управлінні ощадними касами були ліквідовані “петлюрівці, троцькісти” Рогов, Горшведов, Дук та інші. Донецький облфінвідділ очолював “троцькіст” Блейман, а разом із ним була репресована і його “підпільна група”: Троцьк, Вак, Міллер, Меламедовський. Донецьке управління ощадних кас теж очолював викритий “троцькіст-дворушник” Булатов, а разом із ним був репресований фактично і весь керівний склад управління: Троянський, Кочетков, Роговський та інші. О. Рекіс підкреслив, що викриті “вороги” займали керівні посади у радянських фінансових установах і закликав не дати прихованим “ворогам” “приспати пильність” і ще раз дуже уважно перевірити “всіх людей, яких вони (репресовані “вороги” – К.Н.) насадили у нашому апараті”²².

Втім, навряд чи Наркомфін міг уявити, чим конкретно для нього закінчиться пошук “ворогів”, як яким він так переймався. Вже за декілька місяців його самого звинуватили одного з лідерів “підпілля”, “активного учасника троцькістсько-шпигунської зграї”. Разом із О. Рекісом було репресовано практично весь керівний склад Наркомфінансу УРСР. Так, серед інших “ворогами народу” визнавалися заступники наркома Кочаргін і Косило. Причому “провина” останнього, за офіційним звинуваченням, полягала виключно у зв'язку з дружиною “розстріляного диверсанта п'ятова” Дятятевою, яку теж визнали “ворогом народу”. Разом із ними було “викрито” і працівницю цього ж управління – Лондон, яка знала про цей “злочинний” зв'язок і нічого у відповідні органи не повідомила. Також репресували керівника управління державних доходів – Авдєєва – та багато інших. Потім репресії перекинулися на регіони. Сотні “прихованих ворогів” відбували своє покарання. Серед них колишній завідувачий Дніпропетровським облфінвідділом – Курфірст, керівник ощадної каси у Києві – Цвей та ін.²³

XIII з'їзд КП(б)У (травень-червень 1937 р.) підкреслив: “Більшовики України, нещадно борючись проти троцькістсько-правих дворушників, проти українських націоналістів, ще вище піднесуть боєздатність своїх рядів, ще тісніше згуртуються

навколо ЦК ВКП(б) і перетворюють Радянську Україну в кращу складову частину великого Радянського Союзу”²⁴. Отже, навіть незважаючи на масштабні репресії, які регулярно майже повністю змінювали склад радянських фінансових установ, “нещадна боротьба” тривала, зупинитися на досягнутому ніхто не збирався. Так, пильний київський кореспондент “Экономической жизни” у статті з промовистою назвою “Мало что изменилось в Наркомфине Украины” від 2 жовтня 1937 р. бив на сполох: “Керує управлінням Каплан, якого виключили з партії за те, що приховував свою троцькістську діяльність у 1927 р. У бюджетній інспекції у якості ревізорів продовжують працювати Устьянов, виключений з партії, як буржуазний націоналіст, Харлаб – син великого лихваря та ін.”²⁵. В тих умовах подібні статті звучали як офіційний вирок. Всі “винні” каралися.

Таємні або й відкрито надруковані у газетах доноси вимагали принесення наступних жертв. Пильні банківські керівники теж продовжували свою “роботу”. Так, керівник Велико-Лепатіхського відділення Держбанку сигналізував в обласну контору, що в його відділенні досі працює помічник головного бухгалтера М. Мар’єнко, в якого дід і дядько були розкуркулені і вислані у 1933 р., а батько засуджувався за укривання куркульського майна. Втім, вказаний працівник не тільки не зрікся своєї репресованої родини, а й підтримував із нею “тісний зв’язок” і навіть взяв до себе племінника розкуркуленого дядька. Окрім того, інспектор Пінчер не переривав зв’язок із дружиною, яка ще у 1934 р. була викрита як контрреволюціонерка, а операціоніст Клиба жив із батьком, який притягувався до відповідальності у 1934 р. тощо²⁶. Кількість репресованих збільшувалася.

За влучним висловом М. Хрущова, в результаті “чисток” “по Україні немов Мамай пройшов”²⁷. Повною мірою це стосувалося і банківської системи республіки. Деякі, першочергово невеликі провінційні відділення втратили практично весь свій штат. Характерною є ситуація у Кіровській філії Держбанку. На початок 1938 р. у ній були репресовані ст. бухгалтер Г. Ходолевич (один із найбільш досвідчених і кваліфікованих працівників, який працював у банківській системі фактично з часів її радянської відбудови, мав величезний досвід і стаж понад 13 років), ст. бухгалтер П. Армаш, касир Є. Вергелес. Окрім того, майже всі ще не заарештовані працівники були занесені керівником даного відділення у групу “політично неблагонадійних” адже мали велику кількість репресованих родичів. Так, у новопризначеного старшого бухгалтера І. Нагірного була заарештована вся сім’я дружини: теща, сестра і два брати; кредитний інспектор С. Кривая вже втратила братів батька, брата матері і племінника; у друкарки Т. Ковальнової був заарештований брат, у бухгалтера М. Абрамової – батько; у рахівниці О. Воробійової – батько²⁸.

Таким чином, численні проведені масштабні чистки, результатами яких стали репресії щодо працівників фінансово-банківської системи, мали на меті пристосування, адаптацію, докорінну трансформацію радянського апарату до нових умов роботи “по-сталінськи”. Не тільки рядові працівники-виконавці, і не тільки керівні фінансові органи республіки, і навіть не тільки кредитні інституції, а абсолютно вся фінансово-банківська система країни повинні були перетворитися виключно на слухняного виконавця політичних рішень і наказів.

Проведені масштабні репресії-чистки передбачали не лише атмосферу залякування і терору, а й знищили будь-яку критику, будь-які прояви самостійного, незалежного економічного мислення, перетворивши на багато років уперед всю радянську фінансову школу лише на безправні гвинтики, які приносилися у жертву тоталітарній машині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- ¹ *Кульчицький С. В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – Київ: Альтернативи, 1999. – 336 с.; *Литвин В. М.* Україна: міжвоєнна доба (1921–1938 рр.). – Київ: Альтернативи, 2003. – 512 с.; *Резнт О. П., Коляда І. А.* Україна між світовими війнами (1914–1939 рр.): Події. Люди. Документи. Нариси історії. – Київ: Школа, 2004. – 542 с. та ін.
- ² *Білас І. Г.* Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953 рр.: Суспільно-політичний та правовий аналіз: У 2 кн. – Київ: Либідь-Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.; *Шановал Ю., Пристайко В., Золотарьов В.* ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – Київ: Абрис, 1997. – 607 с.; *Ченцов В. В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль: Збруч, 1999. – 482 с.; *Нікольський В. М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 624 с. та ін.
- ³ *Бут О. М., Добров П. В.* „Економічна контрреволюція” в Україні в 20–30 рр. ХХ ст.: від нових джерел до нового осмислення. – Донецьк: УкрНТЕК, 2002. – 315 с.
- ⁴ Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 337 (Державна планова комісія при Раді Народних Комісарів УРСР). – Оп. 1. – Спр. 5752. – Арк. 8.
- ⁵ Червоний суд. Злочинна безгосподарність // Вісті ВУЦВК. – 1926. – 8 вересня. – С. 3.
- ⁶ *Сталін Й. В.* Про індустріалізацію і хлібну проблему: Промова 9 липня 1928 р. // Твори. – Т. 11. – Київ: Політвидав України, 1949. – С. 168-170.
- ⁷ Викрито групу шкідників у Запорізькій філії Держбанку // Комуніст. – 1929. – 27 липня. – С. 4.
- ⁸ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Київ: Політвидав України, 1980. – Т. 4. (1927–1931 рр.). – С. 405.
- ⁹ *Волосник Ю. П.* Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки НЕПу. – Харків: НМЦ „СД”, 2002. – С. 210.
- ¹⁰ *Яснопольський Л. Н.* Кредитные учреждения на Украине. // Хозяйство Украины. – 1925. – №1–2. – С. 14.
- ¹¹ *Ченцов В. В.* Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті рр. – Тернопіль: Збруч, 1999. – С. 119-120.
- ¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1 (Центральний комітет КПУ. Загальний відділ). – Оп. 20. – Спр. 4581. – Арк. 1.
- ¹³ Там само. – Арк. 22.
- ¹⁴ Там само. – Арк. 69.
- ¹⁵ Державний архів Одеської області. – Ф. Р-1985 (Одеська обласна контора Державного банку). – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 135-137.
- ¹⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6760. – Арк. 77.
- ¹⁷ *Шановал Ю. І.* Україна 20-50-х рр. сторінки ненаписаної історії. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 191, 196-197.
- ¹⁸ Требуем беспощадной расправы с изменниками Родины (из резолюции общего собрания сотрудников Промбанка СРСР) // Экономическая жизнь. – 1937. – 26 января. – С. 1.
- ¹⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 7162. – Арк. 4.
- ²⁰ Там само. – Арк. 6.
- ²¹ Там само. – Арк. 38.
- ²² *Логвинский Г., Маркус И.* Зазнайство и самоуспокоенность усыпляли бдительность. Собрание актива Наркомфина УССР // Экономическая жизнь. – 1937. – 18 апреля. – С. 3.
- ²³ *Логвинский Г.* Что творилось в Наркомфине Украины. От нашего Киевского корреспондента // Экономическая жизнь. – 1937. – 22 июля. – С. 2.
- ²⁴ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: Т. 1 (1918–1941 рр.) – Київ: Політвидав України, 1976. – С. 880.
- ²⁵ *Логвинский Г.* Мало что изменилось в Наркомфине Украины // Экономическая жизнь. – 1937. – 2 октября. – С. 3.
- ²⁶ Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-980 (Миколаївська обласна контора Державного банку). – Оп. 7. – Спр. 1. – Арк. 42.
- ²⁷ Мемуары Никиты Сергеевича Хрущева // Вопросы истории. – 1990. – № 5. – С. 47.
- ²⁸ ДАМО. – Ф. Р-980. – Оп. 7. – Спр. 1. – Арк. 45.